

فصلنامه سیاست دفاعی، سال یازدهم

شماره ۴۴، پاییز ۱۳۸۲

روابط نظامی ایران و چین، و متغیری به نام آمریکا

علیرضا کاوه جبلی

عضو هیأت علمی دانشگاه امام حسین (ع)

تاریخ دریافت مقاله : ۱۲/۴/۳

تاریخ تأیید مقاله : ۱۲/۶/۲۵

صفحات مقاله : ۱۷۵ - ۱۴۹

چکیده

روابط نظامی چین و جمهوری اسلامی ایران راهبردی‌ترین و مبهم‌ترین بخش از روابط دو کشور است که همواره حساسیت، نگرانی و واکنش آمریکا را به دنبال داشته است. در این مقاله تلاش شده است تا ضمن بیان انگیزه‌ها و فرصت‌های چین در همکاری نظامی با ایران، و بررسی اجمالی و آماری سیر همکاریهای نظامی ایران با کشورهای چونی کره شمالی، روسیه، اکراین و ...، جایگاه چین در روابط نظامی ایران تعیین گردد. سپس با توجه به حساسیت بیش از حد آمریکا نسبت به تسلیحات موشکی، شیمیایی و هسته‌ای، همکاریهای چین با ایران در این خصوص بررسی شود؛ و در پایان، نقش آمریکا در فراز و فرود روابط نظامی دو کشور مورد مطالعه قرار گیرد.

““““““

کلید واژگان

آمریکا، روابط نظامی، فشار خارجی، انتقال تکنولوژی، فرصت، تهدید، چین، ایران

مقدمه

۱- بیان موضوع

برقراری رابطه و همکاری بین کشورها معمولاً شاخصی برای نشان دادن عمق روابط و اهمیت دو کشور در سیاست خارجی یکدیگر است. روابط بین چین و ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. مطالعه تاریخ روابط بین دو کشور از قدیمی ترین ایام تا امروز نشان می دهد که طرفین از گذشته بسیار دور با یکدیگر مناسبات دوستانه داشته اند. چین با توجه به موقعیت ایران، همواره برای نقش استراتژیک و نظامی ایران اهمیت بسیاری قائل بوده است. پیروزی انقلاب اسلامی و قطع مناسبات سیاسی-نظامی ایران و آمریکا، محدودیتهای ناشی از دسترسی ایران به تسلیحات، تجهیزات و خدمات نظامی سخت افزاری و نرم افزاری آمریکا و برخی کشورهای غربی را به دنبال داشت. در نتیجه، جمهوری اسلامی ایران تلاش نمود تا با قدرتهای مخالف آمریکا و برخوردار از تکنولوژی نظامی جدید و مؤثر نظیر چین، روسیه و کره شمالی روابط نظامی - تسلیحاتی برقرار کند تا با افزایش فرصتها، توانمندیها، امکانات و قدرت ملی، آسیب پذیربها و تهدیدات علیه امنیت ملی کشور را کاهش دهد. علاوه بر این، چین در آینده ای نه چندان دور به عنوان یک متغیر کلیدی در تعیین ثبات منطقه ای و امنیت بین المللی در جهان نقش ایفا خواهد نمود و عملکرد استراتژیک آن، سیاست جهانی را تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این رو، حفظ و توسعه روابط نظامی با چین کشوری، امری اجتناب ناپذیر و ضروری است. این در حالی است که کشورهای مختلفی بویژه آمریکا، حساسیت زیادی نسبت به روابط و مناسبات نظامی ایران با دیگر کشورها و بویژه روابط چین با ایران دارند و احتمالاً از هرگونه تلاشی برای تخریب آن خودداری نمی کنند.

۲- سؤال پژوهش

بر این اساس، سؤال محوری مقاله حاضر این است: «روابط نظامی و تسلیحاتی ایران و چین تحت تأثیر چه عواملی است و نقش آمریکا در این زمینه چیست؟»

۳- فرضیه پژوهش

پاسخ اولیه (فرضیه) ما این است که «روابط نظامی و تسلیحاتی ایران و چین تابعی از

منافع و تهدیدات دوطرف بوده و از سویی تحت فشار آمریکا بر چین فرصتهای ایران را محدود می‌سازد.»

۴- متغیرهای مورد بررسی

اگر بخواهیم مفاهیم اصلی مورد استفاده در مقاله را تعریف عملیاتی کنیم، گزاره‌های ذیل را خواهیم داشت:

الف) روابط نظامی، شامل کلیه تعاملات دو کشور در حوزه‌های دفاعی - امنیتی است که طیفی از اقدامات را در بر می‌گیرد و بر اساس عمق و شدت همکاری، به محورهای ذیل قابل تقسیم است:

۱- انجام گفتگوهای استراتژیک و امنیتی؛

۲- مبادله اسلحه و تکنولوژی نظامی؛

۳- مبادله کارشناس دفاعی - امنیتی و مستشار نظامی؛

۴- انعقاد قرارداد همکاریهای دفاعی و امنیتی؛

۵- انجام سرمایه‌گذاری مشترک نظامی؛

۶- برگزاری مانورهای مشترک؛

۷- تشکیل ائتلافی دفاعی؛ و

۸- شرکت در ائتلاف جنگی.

ب) منظور از فشار عبارت است از کلیه اهرمهایی که یک کشور برای تغییر رفتار کشور دیگر به کار می‌گیرد و حداقل شامل موارد ذیل است:

۱- اعلام هشدار و اعتراض رسمی و غیر رسمی به کشور مقابل؛

۲- برقراری محدودیت‌های اقتصادی و تجاری (از کاهش سطح مبادلات تجاری گرفته تا تحریم‌های اقتصادی)؛

۳- محکوم کردن کشور مقابل در مجامع و نهادهای بین‌المللی؛

۴- تشکیل ائتلاف علیه کشور مقابل در سطوح مختلف؛ و

۵- انجام مانورهای نظامی و سایر حرکت‌های نظامی به منظور تهدید کشور مقابل.

همان‌گونه که در متن مقاله خواهیم دید موضوع روابط نظامی ایران و چین عمدتاً در حد

سطوح ۱ تا ۴ و موضوع فشار آمریکا علیه چین نیز عمدتاً در حد سطوح ۱ تا ۳ قرار دارد.

۵- روش پژوهش

روش کلی مقاله، تحقیق همبستگی کیفی است. روش گردآوری داده‌ها روشی کتابخانه‌ای و اسنادی است. مهم‌ترین داده‌های مورد استفاده، آمار و اطلاعات از سالنامه *سیبری* و *موازنه نظامی* است که به ترتیب از سوی "مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استکهلم" و "مرکز مطالعات استراتژیک لندن" منتشر می‌شوند.

۶- سازماندهی مقاله

برای فهم بهتر و منطقی مبحث، مقاله را به صورت ذیل سازمان داده‌ایم :

الف - مقدمه؛

ب - پردازش متن نوشتار :

۱- چین، انگیزه‌ها و فرصت‌های همکاری نظامی با ایران؛

۲- جایگاه چین در روابط نظامی ایران؛

۳- روند همکاری‌های نظامی چین و ایران؛ و

۴- تأثیرپذیری روند همکاری‌های نظامی چین و ایران از فشارهای آمریکا.

ج - نتیجه‌گیری.

چین، انگیزه‌ها و فرصت‌های همکاری نظامی با ایران

۱/۱- انگیزه‌های همکاری

انگیزه‌های چین از برقراری روابط نظامی با ایران بسیار پیچیده است و ملاحظات صرف تجاری را دربر نمی‌گیرد، بلکه همواره حاوی منافع صریح سیاسی و استراتژیک پکن نیز بوده‌است. در فروش تسلیحات نیز چین در جهت منافع و اهداف سیاست خارجی خود اقدام می‌نماید و همانند روسیه، مقرون به صرفه بودن تداوم یا گسترش یا کاهش روابط نظامی و تسلیحاتی با ایران را در قیاس با چالش‌های خود با آمریکا می‌سنجد. از این رو شایسته نیست که در روابط نظامی با چین انتظار روابط متقابل داشته باشیم. در بسیاری از موارد، چین به منظور تقویت بعضی کشورها علیه کشورهای دشمن پکن اقدام به فروش تسلیحات به آنها کرده‌است. به علاوه، فروش تسلیحات، توان استراتژیک پکن را افزایش می‌دهد. مثلاً چین ممکن است با تجهیز میانمار به تجهیزات پیشرفته رادار، به پایگاه‌هایی در اقیانوس هند دست یابد. (Lintner, 1998, 21)

افزون بر آن، وابستگی چین به نفت وارداتی به طور مداوم در حال افزایش است و احتمالاً در آینده نیز به همین منوال ادامه یابد. بنابراین، از آنجا که بیشتر کشورهای تولیدکننده نفت، هم‌پیمان نزدیک آمریکا هستند، چین درصدد یافتن متحدانی در منطقه نفت‌خیز خلیج فارس است تا در شرایط برابر به چین نفت بفروشند. بدین ترتیب، تحلیلگران چینی بر این باورند که فروش تسلیحات و برقراری روابط نظامی با ایران نه تنها امکان دستیابی به پروژه‌های سرمایه‌گذاری و صادرات نفت ایران را افزایش می‌دهد، بلکه امنیت انرژی آینده چین را نیز تضمین می‌کند.

نیاز چین به تأمین ارز خارجی برای تحصیل تکنولوژی پیشرفته یکی دیگر از انگیزه‌های این کشور برای برقراری روابط نظامی و تسلیحاتی با ایران است. در دهه ۱۹۸۰، چین میلیاردها دلار اسلحه و مهمات جنگی به ایران فروخت و از این طریق بیشترین ارز خارجی مورد نیاز پکن را تأمین نمود. یک نهاد پژوهشی کنگره آمریکا اعلام کرد که پکن در طول سالهای ۸۲-۸۰ قراردادهای تسلیحاتی به ارزش ۲/۸ میلیارد دلار با ایران و عراق امضا کرده است (کیهان، ۱۳۶۷). مؤسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک لندن نیز در گزارش خود اعلام کرد که در سال ۱۹۸۵ مقدار فروش اسلحه چین به ایران در مجموع، رقمی حدود یک میلیارد و ششصد میلیون دلار بوده است. (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۴)

یکی دیگر از انگیزه‌های چین در برقراری روابط نظامی با تهران، مقابله به مثل با آمریکا در مورد فروش تسلیحات به تایوان و افزایش قدرت چانه‌زنی خود با آمریکا بر سر تایوان بوده است. بنابراین، چین برای افزایش قدرت چانه‌زنی خود با آمریکا بر سر تایوان، داشتن روابط نظامی با تهران را لازم می‌داند تا در صورت تهدید یا اقدام آمریکا به فروش تسلیحات به تایوان، چین نیز اهرم فشاری در دست داشته باشد. کما اینکه بعد از اعلام آمریکا مبنی بر فروش جنگنده اف-۱۶ به تایوان، چین نیز طرح انتقال موشکهای ام-۱۱ به ایران را که به دلیل فشارهای آمریکا لغو کرده بود، دوباره احیا کرد (Gill, 1997, 7). بدین ترتیب، به هر میزان که چالشهای آمریکا و چین بویژه در زمینه مسأله تایوان تشدید شود، فضا برای مانور و نزدیکی ایران به چین بیشتر خواهد شد.

۱/۲- فرصتهای همکاری

انزوای ایران پس از انقلاب و تحمیل جنگ عراق علیه ایران، فرصت مناسبی را پیش روی چین قرار داد تا وارد بازار تسلیحاتی ایران شود و از برقراری روابط نظامی با ایران

به عنوان یک اهرم فشار در مقابل مسئله آمریکا - تایوان استفاده کند. البته این امر به سیاست آمریکا در خصوص تایوان نیز بستگی دارد؛ هر اندازه آمریکا بیشتر در مورد تایوان کوتاه بیاید، چین نیز حاضر است همین رفتار را در خصوص ایران اتخاذ کند. در تمام طول جنگ تحمیلی، چین همزمان با فروش مداوم مهمات به ایران، طی اعلامیه‌های ضد و نقیض، در صدد بود آمریکا را که نسبت به فروش اسلحه به ایران معترض بود، بازی دهد. پکن از یک طرف هرگونه همکاری نظامی با ایران را تکذیب می‌کرد، و از طرف دیگر اعلام می‌داشت که ایران اگر توانسته به تسلیحات چینی دست یابد، از طریق بازار سیاه بوده است.

علاوه بر این، چین، گرچه نه رسمی و علنی، ولی در واقع قبول دارد که ایران بالقوه قدرت بزرگی است و می‌داند که در آینده، عامل تعیین‌کننده در مناسبات منطقه‌ای و حتی فراتر از آن، در منطقه آسیا و همکار بالقوه چین در آینده خواهد بود. بنابراین، تلاش نموده است تا با استفاده از نقاط مشترک و دیدگاه‌های مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی دو کشور، نسبت به توسعه روابط اقدام نماید. بدین ترتیب، چین و ایران با سیاست یکجانبه‌گرایی آمریکا و نظام تک‌قطبی جهان مخالف‌اند؛ هر دو به جهان چندقطبی اعتقاد دارند و از هژمونی‌گرایی آمریکا احساس خطر و تهدید می‌کنند. از نظر چین، دلیل اصلی حضور آمریکا در معادلات نظامی و امنیتی اقیانوس آرام، مهار چین به عنوان یک بازیگر برتر در معادلات منطقه‌ای است. علاوه بر این، جنگ در افغانستان و حضور نیروهای نظامی آمریکا در نزدیکی مرزهای ایران و چین، چالشی جدی برای دو کشور محسوب می‌شود. جنگ در عراق و استقرار نیروهای نظامی آمریکا و حکومت آمریکایی در عراق تهدیدی جدی علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود و حلقه محاصره را کامل‌تر می‌کند. در خصوص چین نیز با توجه به افزایش شکاف موجود بین نیازهای انرژی و منابع گاز و نفت در داخل کشور، امنیت آبی انرژی برای مقامات چینی به موضوع مرگ و زندگی تبدیل شده است و حضور آمریکا در عراق تهدیدی علیه امنیت انرژی چین محسوب می‌گردد.

هر دو کشور چین و جمهوری اسلامی ایران با پدیده تروریسم مخالفت کرده و همواره آن را محکوم نموده‌اند ولی معتقدند که مبارزه با تروریسم باید در چارچوب تصمیمات سازمان ملل متحد قرار گیرد. جیانگ زمین دربارۀ نقش چین در مبارزه با تروریسم می‌گوید: «ما تروریسم را در هر شکل محکوم می‌کنیم و معتقدیم که عاملان

چنین کارهایی باید محاکمه شوند. کشور ما هم از تروریسم رنج می‌برد. پس از حملات یازدهم سپتامبر، مسئولیت ما در همکاری جهانی علیه تروریسم بیشتر شد و ما در چارچوب تصمیمات سازمان ملل متحد آماده انجام هر اقدامی هستیم» (ضیاءالدین صبوری). علاوه بر این، هر دو کشور شیوه خشونت آمیز و جنگ برای مقابله با تروریسم را راه حل اساسی نمی‌دانند و اصل گفتگو و صلح را ترجیح می‌دهند. در این خصوص جیانگ زمین معتقد است: «برای چین هماهنگی و توازن بالاترین اصل است، با خشونت نمی‌توان منازعات جهانی را حل کرد. چنین شیوه‌ای فقط صلح و تعادل را از بین می‌برد و به همین دلیل، چین صرفاً با گفتگو موافق است و آن را بهترین آلترناتیو می‌داند» (همان). این رویکرد چین تا اندازه زیادی در قالب رویکردی است که ایران در مقطع اخیر برای خود برگزیده است و از این حیث، نقطه اشتراک جدیدی در دوره اخیر برای هر دو کشور محسوب می‌شود.

هر دو کشور حساسیت خاصی در مورد امنیت کشورهای آسیای میانه دارند و در حقیقت امنیت این کشورها را جزئی از امنیت خود می‌دانند و به دلیل اتخاذ سیاستهای استقلال طلبانه، بشدت با دخالت نیروها و عوامل تأثیرگذار بیگانه در حوزه منافع منطقه‌ای در سطح آسیا مخالفت می‌ورزند. توجه چین به ایران نیز بویژه به سبب اثرگذاری این کشور در آسیای میانه است. بدین ترتیب، چین و جمهوری اسلامی ایران از حضور گسترده نیروهای آمریکایی در آسیای میانه احساس خطر می‌کنند. حضور نیروهای آمریکایی در جمهوریهای ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان سبب شده است کارکرد سازمان همکاری شانگهای به مبارزه با تروریسم، حل اختلافات مرزی و برخی همکاریهای اقتصادی محدود گردد. با حضور نیروهای آمریکایی در این جمهوریها، قدرت مانور آنها در برابر چین و روسیه افزایش یافته است، و از این رو، آنان اهمیت کمتری برای پیمان شانگهای قائل‌اند (ماهنامه دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۱، ۶۵-۶۴). از نظر چینی‌ها استراتژی جدید آمریکا در آسیای میانه تنها علیه روسیه نیست بلکه علیه چین و ایران نیز هست؛ از این رو همکاری دو کشور در باب مسئله آسیای میانه بسیار مهم است.

افزون بر آن، هر دو کشور در خصوص مسئله حقوق بشر، عدم گسترش تسلیحات موشکی و کشتار جمعی و نیز سیاستهای مربوط به سلاحهای هسته‌ای، تسلیحات شیمیایی و میکروبی نظرات مشترک دارند. با توجه به این دیدگاههای مشترک، زمانی که آمریکاییها تلاش می‌کردند ایران را به عنوان یکی از محورهای فعالیت تروریستی در

افکار عمومی جهانیان مطرح کنند و بیشترین فشارهای بین‌المللی در این خصوص متوجه ایران بود، جیانگ زمین به ایران سفر کرد و بحث در مورد مبارزه با تروریسم را در دستور کار ملاقاتهای خود با مقامات ایرانی قرار داد. این سفر عملاً نشان داد که چینی‌ها نه تنها ایران را تروریست نمی‌دانند بلکه بر این باور خود اصرار دارند.

علاوه بر دیدگاههای مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی دو کشور، سیاست خارجی نگاه به شرق ایران و اهمیت چین در آسیا، جایگاه ویژه‌ای در همکاریهای فی‌مابین به خود اختصاص داده است. در تبدیل این اشتراکات به اهداف دست‌یافتنی و عملی، این مسئله بایستی مورد توجه قرار گیرد که روابط دو کشور هیچ‌گاه رقابتی نبوده بلکه همکاری همواره بر آن حاکم بوده است. حجم رو به گسترش مناسبات دو کشور و دیدار مقامات عالی‌رتبه ایران و چین نشان می‌دهد که زمینه برای گسترش همکاریهای نظامی، بیش از پیش وجود دارد. ایران با برخورداری از ۱۰ درصد ذخایر نفت و ۱۶ درصد گاز جهان علاوه بر تأمین منابع انرژی، در حوزه‌های دیگر صنعتی و اقتصادی هم می‌تواند همکاریهای خوبی با چین داشته باشد.

جایگاه چین در روابط نظامی ایران

اشغال سفارت آمریکا و به تبع آن قطع روابط جمهوری اسلامی ایران با آمریکا و آغاز جنگ تحمیلی، محدودیتهایی را برای ایران در دسترسی به تسلیحات و تجهیزات آمریکا و برخی کشورهای غربی به دنبال داشت. بنابراین، ایران تلاش نمود تا با قدرتهای مخالف آمریکا نظیر چین، کره شمالی، روسیه، چک‌واسلواکی، اکراین و دیگر کشورها روابط نظامی و تسلیحاتی برقرار کند و از این طریق، نیازمندیهای تسلیحاتی خود را تأمین نماید. بر اساس آمار سیپری، ایران طی سالهای ۱۹۸۲-۱۹۹۵ تعداد ۲۵۵ دستگاه تانک تی-۶۲، ۴۸۰ قبضه توپ ۱۳۰ میلی‌متری، یک سکوی پرتاب موشک کشتی به کشتی، ۵ سیستم پرتاب موشک سطح به سطح اسکاد، ۱۰ سیستم موشک سطح به سطح متحرک، ۶ فروند موشک سطح به سطح متحرک فراگ-۷، ۱۷۰ فروند موشک سطح به سطح اسکاد-سی و ۶ فروند موشک کشتی به کشتی اچ‌وای-۲ از کره شمالی خریداری کرد. (SIPRI, 1984-1996)

همچنین طی سالهای ۹۰-۱۹۸۶ تعداد ۲۰۰ نفربر زرهی، ۹۰ دستگاه تانک تی-۵۴، ۹۰ دستگاه تانک تی-۵۵ و سایر ادوات نظامی به ارزش ۲۶۱ میلیون دلار از

چکسلواکی (SIPRI, 1988-1993)، ۱۰۰ نفربر زرهی و ۱۵۰ دستگاه تانک تی-۵۵ از رومانی (SIPRI, 1991) و در سالهای ۹۶-۱۹۹۴ تعداد ۱۱۰ دستگاه تانک تی-۷۲م۱ از لهستان خریداری نمود (SIPRI, 1997). در سالهای ۲۰۰۱-۱۹۹۳ نیز تعداد ۱۲ فروند موشک سطح به هوای اس‌ای-۵، ۱۶ فروند موشک دفاع ساحلی، ۱۲ فروند موشک کشتی به کشتی، سه فروند هواپیمای ای‌ان-۷۴ از اکراین خریداری شد و تعداد ۴ فروند هواپیمای ایران ۱۴۰ به ارزش ۱۳۳ میلیون دلار تحت لیسانس اکراین در ایران تولید گردید (SIPRI, 1994-2002). در سال ۱۹۸۹ نیز تعداد ۲۵ فروند جنگنده میگ اف-۲۱ و ۹۰ دستگاه تانک تی-۵۵ از آلمان شرقی تهیه گردید. (SIPRI, 1990)

علاوه بر این، جمهوری اسلامی ایران نیازهای تسلیحاتی خود را از اتحاد جماهیر شوروی (سابق) و روسیه نیز تأمین کرده است. پس از جنگ تحمیلی در سال ۱۹۸۹، قرارداد خرید ۵۰۰ دستگاه تانک تی-۷۲ با اتحاد جماهیر شوروی امضا شد که تعداد ۳۲۲ دستگاه آن تا سال ۱۹۹۶ به ایران تحویل گردید. در سال ۱۹۹۰ نیز تعداد ۱۴ فروند جنگنده میگ-۲۹ از آن کشور خریداری شد. در سال ۱۹۹۲، قرارداد خرید ۴۸ فروند جنگنده میگ-۲۹، ۲۴ فروند جنگنده میگ-۳۱ و ۱۲ فروند بمب افکن تی‌یو-۲۲ با روسیه امضا شد که هیچ سندی مبنی بر تحویل آنها به ایران موجود نیست. در سال ۱۹۹۱، سفارش ساخت دو زیردریایی به ارزش ۷۵۰ میلیون دلار به روسیه داده شد که طی سالهای ۹۲ و ۹۳ به ایران تحویل گردید. همچنین طی سالهای ۲۰۰۲-۲۰۰۰، تعداد ۳۱ هلی کوپتر ام‌ای-۱۷ و ۴۲۵ موشک ضد تانک ای‌تی-۶ از روسیه خریداری شد و تعداد ۴۲۰ دستگاه تانک تی-۷۲ اس‌ای، ۱۷۵۰ موشک ضد تانک ای‌تی-۳، ۲۰۰ موشک ضد تانک ای‌تی-۴ و ۴۰۰ موشک ضد تانک ای‌تی-۵ تحت لیسانس روسیه تولید شد. (SIPRI, 1990-2003)

بدین ترتیب، با وجود روابط نظامی ایران با این کشورها، چین در روابط نظامی با ایران از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. همکاریهای نظامی این کشور با ایران از زمان جنگ عراق علیه ایران شروع شد؛ یعنی زمانی که تهران به دلیل تحریمهای آمریکا و عدم تمایل شوروی به فروش تسلیحات، بشدت به دنبال بازار تسلیحاتی مستقل از دو ابرقدرت بود تا نیازمندیهای تکنولوژیک و تسلیحات متعارف پیشرفته خود را برطرف سازد. به این دلیل اصلی، باید قیمت مناسب، کاربرد و نگهداری آسان سلاحهای چینی را نیز اضافه کرد. برای مثال، در مقایسه‌ای که بین تسلیحات روسی و چینی در سال ۱۹۹۲ انجام شد،

قیمت میگ ۲۹ روسی ۲۵ میلیون دلار بود در حالی که میگ اف-۷ چینی حداکثر ۴/۵ میلیون دلار فروخته می‌شد (Eikenberry, 1995). از سوی دیگر، چین نیز انگیزه لازم برای فروش تسلیحات به ایران را داشت؛ این کشور که برای دستیابی به تکنولوژی پیشرفته و کاهش هزینه‌های تحقیق و توسعه ساخت تسلیحات نیازمند تأمین ارز خارجی بود از این فرصت برای فروش تسلیحات و انتقال تکنولوژی آن به ایران بیشترین بهره‌برداری را نمود. در اواسط دهه ۱۹۸۰، چین (بعد از شوروی، آمریکا و فرانسه) چهارمین کشور تولیدکننده سلاح بود. بیشتر سلاحهای فروخته شده چین تکنولوژی نسبتاً پایینی داشت و کپی‌سازی سیستمهای دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ شوروی بود؛ هرچند که چینی‌ها بر این باورند که این سلاحها از نظر کیفیت، بهتر از تجهیزات اصلی شوروی است. برای مثال، تانک تی-۵۹ ساخت چین کپی تی-۵۴ روسی، جت‌های جنگنده اف-۶ و اف-۷ ساخت چین نسخه‌های میگ-۱۹ و میگ-۲۱ روسی است. حتی موشک ضد کشتی کرم ابریشم اچ‌وای-۲ نسخه همان سیستم استاکس پی-۱۵^(۱) دهه ۱۹۵۰ روسی است (Kan, 1998, 1). جایگاه صادرات تسلیحات چین به گونه‌ای است که دولت آمریکا مدعی است از دهه ۱۹۸۰ به بعد، این کشور تأمین کننده عمده تکنولوژی و تسلیحات کشورهای دشمن آمریکا بوده و با ایران روابط گسترده نظامی داشته است. بر اساس آمار سیپری، چین در طول جنگ تحمیلی (۸۸-۱۹۸۰) تعداد ۹۳ فروند جنگنده اف-۶، ۴۴ فروند جنگنده اف-۷، ۷۴۰ دستگاه تانک اصلی تی-۵۹^(۲)، ۵۲۰ قبضه توپ ۱۳۰ میلی متری مدل ۵۹/۱، ۱۰۰ قبضه توپ ۱۲۲ میلی متری مدل ۶۰، ۳۰۰ نفربر زرهی مدل ۵۰۱، ۸۰۰ MRL مدل ۶۳، ۱۲ ناوچه جنگی و دیگر تسلیحات متعارف به ایران تحویل داد. ایران نیز طی سالهای ۹۶-۱۹۹۴ تعداد ۱۰ رادار مراقبت زمینی ای‌اس‌ار-۱، ۱۰ رادار کنترل آتش رایس لمپ^(۳)، ۱۰ قایق تندرو هودونگ، ۶۸ فروند جنگنده رهگیر اف-۷ از چین خریداری کرد و از سفارش ساخت ۱۴ فروند هواپیمای حمل و نقل در سال ۱۹۹۶، دو فروند آن در سال ۱۹۹۸ به ایران تحویل شده و ۱۲ فروند باقی مانده قرار است طی سالهای ۰۳-۲۰۰۳ به ایران تحویل گردد (SIPRI, 1983-2003).

بدین ترتیب، در اوایل سال ۲۰۰۱، به نظر می‌رسید که تقریباً هر تکنولوژی تسلیحاتی در دسترس روسیه و چین می‌تواند در دسترس تهران نیز باشد. علاوه بر این،

1- Styx p-15

2- T-59 Main battle tank

3- Rice Lamp

به منظور توسعه روابط نظامی با چین و مقابله با تهدیدهای آمریکا در منطقه، مثلث استراتژیک تهران - مسکو - پکن شکل گرفت. در دیدار مارس ۲۰۰۱ محمد خاتمی، رئیس جمهور از روسیه، همکاری تکنولوژیک - نظامی، استراتژیک بین مسکو و تهران در چارچوب مثلث تهران - مسکو - پکن مورد تأکید قرار گرفت. رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز در ۱۳ اوت، هنگام ملاقات با ماتریاسو^(۱)، سفیر جدید روسیه در تهران، تصریح کرد که آمریکا نمی‌تواند همکاری استراتژیک چین-روسیه-ایران را تضعیف کند (www. Namets, et.al, 2002).

در سپتامبر - اکتبر ۲۰۰۱، هنگام بازدید وزیر دفاع ایران، علی شمخانی از مسکو، ایران و روسیه قرارداد جدید تسلیحاتی امضا کردند که بالغ بر میلیاردها دلار بود. رسانه‌های پکن از این توافقات ابراز خشنودی کردند و همزمان از موضع رسمی تهران (در منازعه‌اش با واشنگتن) مبنی بر اینکه ایران هیچ رابطه‌ای با تروریسم ندارد پشتیبانی کردند. بعد از یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱، رابطه استراتژیک تهران - پکن - مسکو توسعه یافت و حتی پیچیده‌تر شد. هر سه کشور از طریق دیپلماتیک و تا حدی تلاش‌های نظامی سعی کردند تا از حضور و نفوذ ایالات متحده و ناتو در افغانستان و آسیای مرکزی جلوگیری کنند.

بعد از مشخص شدن محور شرارت در پیام بوش به ملت آمریکا در ۲۹ ژوئن ۲۰۰۲، پیمان سه‌جانبه دوباره بهبود یافت. بنابه اظهار رسانه‌های پکن، یک هیأت بلندپایه به سرپرستی وُوی^(۲)، عضو شورای دولتی، از تهران بازدید کرد و در ملاقات با خاتمی، رئیس جمهور و دیگر مسئولان ایرانی در مورد توسعه روابط دوجانبه اقتصادی به توافق دست یافت. در واقع، این به معنای افزایش صادرات نفت ایران به چین بود که در سال ۲۰۰۰ به حدود هفت میلیون تن و در سال ۲۰۰۱ به حدود هشت میلیون تن رسید و در عوض، ماشین‌آلات نظامی و غیرنظامی چینی به ایران تحویل گردید.

به هر حال، تا اواسط آوریل ۲۰۰۲، درست قبل از بازدید جیانگ زمین از ایران، پیمان سه‌جانبه بیش از پیش تقویت شد. در آوریل ۲۰۰۲، جیانگ زمین همراه با یک هیأت عالی‌رتبه چینی سفر خود را در چارچوب "یورش سیاسی آوریل"^(۳) به پنج کشور آلمان، لیبی، تونس، نیجریه و ایران آغاز کرد. این سفر مهم به منظور تقویت موقعیت چین در

1- Matryasov

2- Wu Yi

3- April Diplomatic Offensive

آسیای شرقی و دیگر مناطق جهان و تضعیف موقعیت واشنگتن صورت می‌گرفت. در ۶ آوریل، روزنامه‌ی *شی جی ریبا*^(۱) با انتشار مقاله‌ای تحت عنوان "سفر جیانگ زمین به پنج کشور از جمله ایران؛ درگیریها برای آمریکا" ادعا کرد که این بازدید به منظور توسعه روابط چین با این کشورها و تقویت موقعیت چین در خاورمیانه صورت می‌گیرد (Ibid). بی‌تردید بازدید جیانگ زمین از جمهوری اسلامی ایران فرصتی برای تبادل نظر در خصوص همکاریهای منطقه‌ای و نقطه عطفی در روابط چین و ایران بود که راهها و ابزار توسعه همکاری نظامی بین دو کشور را مهیا خواهد کرد.

در مجموع، چین طی سالهای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران (۸۸-۱۹۸۰) حدود ۱۶۷۰ میلیون دلار (۱/۵۳٪) تسلیحات خریداری شده ایران) به ایران فروخته است (SIPRI, 1983-1989). علاوه بر این، بر اساس جدول شماره (۱) قراردادهای خرید تسلیحات ایران از چین طی سالهای ۹۰-۱۹۸۷ مبلغ ۲۳۰۰ میلیون دلار آمریکا، سالهای ۹۴-۱۹۹۱ مبلغ ۴۰۰ میلیون دلار آمریکا، سالهای ۹۷-۱۹۹۴ مبلغ ۹۰۰ میلیون دلار آمریکا و دوره ۹۹-۱۹۹۶ حدود ۸۰۰ میلیون دلار آمریکا بوده است. بدین ترتیب، به موازات کاهش هزینه‌های نظامی ایران از سال ۱۹۹۱ به بعد، قراردادهای خرید تسلیحات از چین و روسیه نیز کاهش قابل توجهی دارد. با وجود این، قراردادهای جدید امضا شده با چین طی سالهای ۹۷-۱۹۹۴ چهار برابر قراردادهای امضا شده با روسیه است که این ارقام خود نشان‌دهنده افزایش همکاریهای چین و ایران است. نمودار شماره (۱) نیز ارزش تسلیحات انتقال یافته به ایران طی سالهای ۹۷-۱۹۸۴ را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱ - قراردادهای خرید تسلیحات و میزان واردات تسلیحات به ایران طی سالهای ۱۹۸۳-۲۰۰۲ بر مبنای میلیون دلار آمریکا

مبلغ کل		سایر کشورها		سایر کشورهای اروپایی		بریتانیا، فرانسه، آلمان، ایتالیا		چین		روسیه		دوره
										واردات	قرارداد	
واردات	قرارداد	واردات	قرارداد	واردات	قرارداد	واردات	قرارداد	واردات	قرارداد	واردات	قرارداد	
۷۲۶۰	۸۹۴۰	۲۲۵۰	۲۳۸۵	۳۲۸۵	۳۸۳۵	۴۶۰	۸۶۵	۱۱۶۵	۱۸۴۵	۱۰۰	۱۰	۱۹۸۳-۱۹۸۶
۷۸۰۰	۸۸۰۰	۱۸۰۰	۱۶۰۰	۱۹۰۰	۱۲۰۰	۵۰۰	۲۰۰	۲۵۰۰	۲۳۰۰	۱۱۰۰	۳۵۰۰	۱۹۸۸-۱۹۹۰
۳۹۰۰	۲۷۰۰	۳۰۰	۹۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۱۰۰	۴۰۰	۲۴۰۰	۱۲۰۰	۱۹۹۱-۱۹۹۴
۱۹۰۰	۱۶۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۷۰۰	۲۰۰	۱۹۹۴-۱۹۹۷
۱۷۰۰	۱۱۰۰	—	۰	۳۰۰	۱۰۰	—	۰	۷۰۰	۸۰۰	۷۰۰	۲۰۰	۱۹۹۶-۱۹۹۹
۷۰۰	۱۰۰۰	۳۰۰	۴۰۰	—	۱۰۰	—	۳۰۰	—	۱۰۰	۴۰۰	۱۰۰	۱۹۹۹-۲۰۰۲

منبع: *The Military Balance 2003-2004, www.Cordesman, 2001*

نمودار ۱ - هزینه‌های نظامی و تسلیحات انتقال یافته به ایران طی سالهای ۹۷-۱۹۸۴
(میلیون دلار ثابت ۹۷ آمریکا)

روند همکاریهای نظامی چین و ایران

از آنجا که مهمترین ابعاد روابط نظامی چین و ایران، از نظر حساسیتهای آمریکا به موشک، سلاحهای شیمیایی و هسته‌ای مربوط می‌شود، در ادامه بحث، همکاریهای نظامی چین با ایران را در خصوص فروش و انتقال تکنولوژی تولید موشک، سلاحهای شیمیایی و هسته‌ای مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

۳/۱- همکاری موشکی

چین از دهه ۱۹۸۰ در دو زمینه تأمین موشکهای کروز ضد کشتی و تکنولوژیهای ذی‌ربط و کمک فنی به برنامه موشک بالستیک با ایران همکاری داشته است. مقامات آمریکایی معتقدند که چین در ساخت کارخانه تولید موشک ضد کشتی کرم ابریشم اچ‌وای-۲ در اصفهان، ساخت تأسیسات آزمایش بُرد موشک در نزدیکی تهران، (Gill, 1997, 12) و تولید موشک بالستیک با برد متوسط به ایران کمک کرده است (Gaffney, 1997, 2). چینی‌ها نیز تأیید می‌کنند که در برنامه توسعه موشکهای بالستیک ام-۷ با بُرد ۱۸۰ کیلومتر، ام-۹ با بُرد ۶۰۰ کیلومتر، ام-۱۱ با بُرد ۱۰۰۰ کیلومتر به بالا (ایران و چین، ۱۳۸۱، ص ۲۲۷)، برنامه موشک زلزال-۳ با بُرد هزار کیلومتر، تکنولوژی سوخت جامد^(۱)، ژيروسکوپ^(۲)، سیستم هدایت موشک (Gill, 1997, 12)، تکنولوژی تولید موشک کروز ضد کشتی کرم ابریشم اچ‌وای-۲ با برد ۹۵ کیلومتر و سوخت جامد، تولید موشک کروز ضد کشتی سی-۸۰۱ با برد ۴۰ کیلومتر و سوخت جامد، تولید موشک کروز ضد کشتی سی-۸۰۲ با برد ۱۲۰ کیلومتر و موتور توربوجت^(۳)، تولید موشک کروز داخلی کرس^(۴)، کمک فنی به تولید موشک ضد کشتی افال-۱۰ با برد متوسط، تولید موشک تندر-۶۸ (NTI, 2003, 7-9) آموزش نیروها و تسهیلات آزمایش موشک با ایران همکاری می‌کنند.

در خصوص خریدهای موشکی نیز مجله انگلیسی زبان *انبرور*^(۵) نوشت: «ایران قرارداد خرید ۴۰ فروند موشک زمین به زمین با چین امضا کرده است که ۱۵ فروند آن تحویل داده شده است. موشکهای مزبور، نوع پیشرفته موشکهای اسکاد شوروی با برد

1- Solid-Fuel Technology

2- Gyroscopes

3- Turbojet

4- Karus

5- Observer

۳۰۰ کیلومتر می‌باشند.» (اطلاعات، ۱۳۶۴). همچنین خبرگزاری ژاپنی کیودو^(۱) گزارش داد که ایران ۱۳۰ فروند موشک دریافت کرده‌است که ۷۰ فروند آن موشک زمین به زمین و ۶۰ فروند آن موشک زمین به هوا هستند. این موشکها قادرند تا با هواپیماهای میگ ۲۳ و میراژ اف-۱۰۱ مقابله کنند. (همان)

چین با فروش ۱۵ قایق تندرو (مشابه نوع فرانسوی) مجهز به موشک کروز ضدکشتی سی-۸۰۲ با بُرد ۱۲۰ کیلومتر به ایران موجب افزایش نگرانی آمریکا شد، زیرا دستیابی ایران به این نوع موشکها توانایی حمله ایران به نیروهای آمریکایی مستقر در خلیج فارس را افزایش می‌داد (Katzman, 1998, 3). در ۲۲ ژوئیه ۱۹۹۵، نیویورک تایمز به نقل از گزارش ماه مه ۱۹۹۵ سازمان سیا اعلام کرد که چین دهها، شاید صدها سیستم هدایت موشک و لوازم کامپیوتری به ایران تحویل داده است. در ۲۱ نوامبر ۱۹۹۶ نیز واشنگتن تایمز به نقل از گزارش اکتبر ۱۹۹۶ سیا اعلام کرد که چین تکنولوژی هدایت و لوازم آزمایش موشک بالستیک را به ایران فروخته است. همچنین در همین ماه، نیروی دریایی ایران با استفاده از قایقهای تندروی هودونگ، موشک سی-۸۰۲ ساخت چین را آزمایش کرد و در ژوئیه ۱۹۹۷ نیز جنگنده اف-۴ ایران دو موشک کروز هوا به زمین سی-۸۰۱ را شلیک آزمایشی نمودند. بدین صورت بود که وزارت خارجه آمریکا در ژوئیه ۱۹۹۷ رسماً به کنگره اعلام کرد که چین موشکهای کروز ضد کشتی به ایران فروخته است و این تهدیدی جدی برای کشورهای منطقه و کشتیرانی در خلیج فارس محسوب می‌شود (Gaffney, 1997, 2). در ۲۲ نوامبر ۱۹۹۶ و همچنین در ۱۰ سپتامبر ۱۹۹۷، وزارت خارجه آمریکا اعلام کرد مطمئن نیست که چین تعهد مارس ۱۹۹۲ خود را نقض کرده باشد. چند روز قبل از جلسه اکتبر ۱۹۹۷ چین و آمریکا، مقامات آمریکایی اعلام کردند که چین به آلبرایت، وزیر امور خارجه، در سپتامبر قول داده‌است که فروش موشکهای کروز ضدکشتی به ایران را متوقف کند. در مارس ۱۹۹۸، دولت آمریکا پیشنهاد گسترش همکاریهای چین و آمریکا در خصوص سرمایه‌گذاری فضایی را داد مشروط به اینکه چین به همکاریهای خود با برنامه تولید موشک بالستیک ایران خاتمه دهد. (Katzman, 1998, 3). بی‌تردید در خصوص همکاریهای موشکی، چین فرایندی را طی کرده‌است که بتواند خود را با شرایط مناسب در رژیم کنترل تکنولوژی موشکی^(۲) منطبق کند و از رهگذر

1- Kiodo

2- Missile Technology Control Regime (M.T.C.R)

موازنه‌ای که با فروش موشک به وجود آورده‌است، امتیازات جدیدی را از آمریکاییها کسب کند. بر اساس آمار سیپری، در خلال سالهای ۱۹۸۲-۲۰۰۲ فهرست فروش تسلیحات موشکی چین به ایران به شرح جدول زیر می‌باشد:

جدول شماره ۲- فروش تسلیحات موشکی چین به ایران ۱۹۸۲-۲۰۰۲

تعداد	سال	سیستم تسلیحاتی
۱۳۰	۱۹۸۵-۸۶	موشک زمین به هوای سام سی اس ای-۱
۶	۱۹۸۵-۸۶	سیستم پرتاب موشک زمین به هوای سام سی اس ای-۱
۱۰۰	۱۹۸۷	موشک پیشرفته کروز ضد کشتی سی-۸۰۱
۸	۱۹۸۷	سکوی پرتاب موشک پیشرفته کروز ضد کشتی سی-۸۰۱
۱۲۴	۱۹۸۷-۸۸	موشک کشتی به کشتی اچ و ای-۲
۸	۱۹۸۷-۸۸	سکوی پرتاب موشک کشتی به کشتی اچ و ای-۲ ال
۶۵۰۰	۱۹۸۲-۸۸	موشک ضد تانک اچ جی-۷۳
۶۰۰	۱۹۸۵-۸۸	موشک زمین به هوای سام اچ و ای-۵
۵۴۰	۱۹۸۶-۸۸	موشک زمین به هوای پی ال-۲
۳۶۰	۱۹۸۶-۸۸	موشک هوا به هوای پی ال-۷
۱۰۰۰	۱۹۸۶-۹۱	موشک سطح به سطح عقاب
۹۶	۱۹۹۰-۹۳	موشک زمین به هوای سام اچ کیو-۲ بی
۸	۱۹۹۰-۹۳	سیستم پرتاب موشک زمین به هوای سام اچ کیو-۲ بی
۸۰	۱۹۹۴-۹۶	موشک کشتی به کشتی سی-۸۰۲
۱۰	۱۹۹۴-۹۶	سیستم موشک کشتی به کشتی سی-۸۰۲
۱۰	۲۰۰۲	موشک ضد کشتی اف ال-۱۶ آرای

منبع: SIPRI Yearbook ۱۹۸۳-۲۰۰۳

۳/۲- همکاری شیمیایی

در خصوص انتقال تکنولوژی و تجهیزات مربوط به سلاحهای شیمیایی و میکروبی نیز مقامات آمریکایی معتقدند که چین با ایران همکاری داشته است. به همین دلیل، وقتی کشتی "ین هه" روز ۱۵ ژوئیه ۱۹۹۳ از بندر "دالیان" در شمال شرقی چین به قصد

بنادر ایران حرکت کرد رزمنده‌های آمریکایی مبادرت به تعقیب و هدایت آن به سوی آبهای بین‌المللی کردند؛ زیرا مدعی بودند این کشتی حامل موادی است که در تولید گاز اعصاب مورد استفاده قرار می‌گیرد. چین این ادعا را تکذیب کرد و روزنامه مردم نوشت که کشتی ین هه حامل چند ماده شیمیایی از قبیل تیوئیل کلرید است. به گزارش خبرگزاری فرانسه، وزارت خارجه چین با احضار سفیر آمریکا در پکن علیه اتهامات بی‌پایه آمریکا اعتراضیه شدیدالحنی را تسلیم وی کرد. در دسامبر ۱۹۹۳ و در پی بازرسی کشتی مزبور با حضور مقامات آمریکایی، سعودی و چینی، قضیه مختومه اعلام شد (علی‌بابی، ۱۳۷۵، ۲۱۲).

همچنین مقامات آمریکایی گفته‌اند که شرکت‌های چینی به برنامه‌های شیمیایی ایران کمک می‌کنند. در ۲۲ مه ۱۹۹۷ آلبرایت، وزیر امور خارجه، اعلام کرد که آمریکا در خصوص دو شرکت چینی نانجینگ^(۱) و جیانگ سو^(۲) و شرکت هنگ‌کنگ چئونگ‌لی^(۳) به سبب فروش مواد اولیه شیمیایی و کمک‌های علمی و فنی به برنامه سلاح‌های شیمیایی ایران، تحریم‌هایی را اعمال خواهد کرد. *واشنگتن تایمز* نیز در گزارش ۳۰ اکتبر ۱۹۹۷ خود اعلام کرد که شرکت نانجینگ اخیراً ساخت کارخانه تولیدات شیمیایی در ایران را به پایان رسانده است (Katzman, 1998, 4-5).

۳/۳- همکاری هسته‌ای

بر اساس ادعاها و تحلیلهای غربی، همکاری هسته‌ای چین با ایران به اواسط دهه ۱۹۸۰ برمی‌گردد و شامل کمک به استخراج و غنی‌سازی اورانیوم، رآکتورهای تحقیقاتی، تسهیلات مقدمات تولید و آموزشهای فنی می‌شود. پکن طی سالهای ۱۹۹۲-۱۹۸۸ علاوه بر آموزش پانزده نفر از مهندسان هسته‌ای ایران، با اعزام تکنسین‌های چینی همراه با تکنولوژی لازم برای استخراج اورانیوم به ایران کمک کرده است. در سال ۱۹۹۱، برای خرید یک رآکتور تحقیقاتی ۲۷ مگاواتی (Gaffney, 1997, 2) و احداث کارخانه "یو. سی. اف" قراردادی با کشور چین به امضا رسید. همچنین برای آزمایشها و تحقیقات، مقدار یک هزار کیلوگرم هگزا فلورید (UF₆) (که یک عنصر کلیدی برای ساخت بمب هسته‌است) و هشتصد کیلوگرم اورانیوم UF₄ و UO₂ خریداری گردید (ایران، ۱۳۸۲، ۳).

1- Nanjing

2- Jiang su

3- Cheong Lee ltd

در سال ۱۳۷۱، در سفر رئیس جمهور وقت ایران، هاشمی رفسنجانی به چین (از ۹ سپتامبر لغایت ۱۲ سپتامبر سال ۱۹۹۲) در خصوص همکاریهای هسته‌ای برای تولید انرژی توافق حاصل شد. در فوریه سال ۱۹۹۳، چیان چی چن، وزیر امور خارجه چین، در دیدار از ایران قرارداد احداث دو نیروگاه هسته‌ای آب سبک به قدرت ۳۰۰ مگاوات با ایران به امضا رسانید که به تصویب مجلسین دو کشور نیز رسید. در مارس سال ۱۹۹۵ دکتر ولایتی، وزیر امور خارجه در رأس یک هیأت سیاسی - اقتصادی از چین دیدار کرد و با لی پنگ، نخست‌وزیر چین، و چیان چی چن، وزیر امور خارجه، و سایر مقامات چینی دیدار و در خصوص بسط روابط دوجانبه فی مابین گفتگو کرد. لی پنگ، نخست‌وزیر چین، در این دیدار اظهار کرد که کشورش به توسعه روابط با ایران اهمیت بسیار می‌دهد (علی‌بابایی، ۱۳۷۵، ۲۱۳). دو طرف در خصوص تمدید کنوانسیون منع تولید، تکثیر و ذخیره‌سازی سلاحهای هسته‌ای نیز گفتگو، و مخالفت خود را با برخورد تبعیض‌آمیز با مسئله اجرای قرارداد منع گسترش سلاحهای هسته‌ای اعلام کردند.

در آوریل سال ۱۹۹۵ و در جریان برگزاری کنفرانس تمدید قرارداد منع گسترش جنگ‌افزارهای هسته‌ای، وارن کریستوفر، وزیر خارجه آمریکا به چین هشدار داد که همکاری اتمی با ایران بسیار خطرناک است. وزیر خارجه چین در پاسخ به اظهارات وی اعلام کرد که چین به نظرات آمریکا احترام می‌گذارد ولی این همکاری با ضوابط بین‌المللی مطابقت دارد. به عقیده چینی‌ها همکاریهای هسته‌ای این کشور با ایران قابل سرزنش نیست؛ زیرا این همکاری نه تنها با قراردادهای موجود تناقض ندارد، بلکه در جهت اجرای مفاد پیمان منع اشاعه جنگ‌افزارهای هسته‌ای و انتقال صلح‌آمیز این انرژی است (همان، ۲۱۵).

به دنبال تصمیم آمریکا مبنی بر اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه ایران (ماه مه سال ۱۹۹۵) دولت چین مخالفت خود را با این تصمیم آمریکا و نیز منع سرمایه‌گذاری این کشور در ایران اعلام کرد. سخنگوی وزارت خارجه چین اعلام کرد تصمیم آمریکا مبنی بر قطع تجارت با ایران به حل و فصل مشکلاتی که مورد نظر آمریکاست، کمک نخواهد کرد، بلکه به خصومت هر چه بیشتر در روابط بین دو کشور منجر خواهد شد (همان). در همان زمان، رئیس سازمان انرژی اتمی ایران نیز طی مصاحبه‌ای با نیویورک تایمز اعلام کرد که ایران سال گذشته قراردادی با چین برای احداث دو نیروگاه اتمی امضا کرده‌است و کارشناسان چینی امکان‌سنجی و طرح مقدماتی این نیروگاه را به پایان رسانده‌اند. به

گفته‌ی وی، ایران پیش‌پرداخت این طرحها را که بین ۸۰۰ تا ۹۰۰ میلیون دلار هزینه دارد، پرداخته است و چینی‌ها مشغول آموزش کارشناسان ایرانی هستند (همان، ۲۱۷). در سال ۱۹۹۶ نیز تعدادی از متخصصان هسته‌ای چین برای کمک به ساخت کارخانه جدید غنی‌سازی اورانیوم به ایران سفر کردند. در نهم ژانویه ۱۹۹۶، سخنگوی وزارت خارجه چین اعلام کرد چین و ایران عضو آژانس بین‌المللی انرژی اتمی هستند و منعی برای همکاری آنها وجود ندارد. (همان، ۲۱۵). به هر حال، مقامات وزارت دفاع آمریکا مدعی‌اند که چین تکنولوژی هسته‌ای و فنون برنامه‌های هسته‌ای غیر نظامی را به ایران انتقال داده و موجب افزایش توانایی تهران در ساخت سلاحهای هسته‌ای شده‌است.

تأثیرپذیری روند همکاریهای نظامی چین و ایران از فشارهای آمریکا

همکاری نظامی چین با ایران موجب نگرانی مقامات آمریکایی و به تبع آن اعمال فشار بر چین شده است. در اواخر سال ۱۹۸۷، به دنبال شایعاتی مبنی بر فروش موشکهای کرم ابریشم از سوی چین به ایران، بحثهایی در پنتاگون آغاز گشت و مقامات آمریکایی تلاش نمودند تا با وعده و وعید، چین را از همکاری نظامی با ایران منصرف کنند. مسئولان دولتی و نظامی چین همگی این مسئله را که چین موشک کرم ابریشم به ایران فروخته‌است، انکار می‌کردند. خودداری چین از کاهش همکاری نظامی با ایران موجب شد تا در اواخر دهه ۱۹۸۰، آمریکا آزدسازی فروش تکنولوژی پیشرفته به چین را به تأخیر بیندازد. در واقع، این اولین مورد تحریم آمریکا در خصوص چین از زمان عادی‌سازی روابط در سال ۱۹۷۸ بود (Chanda, 1987, 34). این مسئله همراه با نگرانی آمریکا از برنامه اسکوریت کشتی‌های تجاری در خلیج فارس، دیدگاه کارگزاران وزارت دفاع در مورد چین را عوض کرد. برخی حتی به ارزش رابطه نظامی با چین شک کردند. نتیجه آنکه، روندی تدریجی برای کاهش روابط نظامی دو کشور آغاز شد که در تابستان ۱۹۸۸ به پایین‌ترین حد خود رسید (Eden, 1989, 613).

بدین ترتیب، چین به دلیل همکاریهای نظامی با ایران به شیوه‌های گوناگون تحت فشار آمریکا بوده‌است و این در حالی است که چین برای تبدیل شدن به قدرتی برتر در نظام سیاسی چندقطبی، نیازمند حضور بیشتر در صحنه‌های بین‌المللی و یافتن توان دفاع از منافع ملی کشور در نقاط دورتر جهان است. همین امر موجب ترغیب بیشتر چین به استفاده از تکنولوژی برتر نظامی و همچنین ایجاد امکان برگزاری مانورهای نظامی در

آبهای بین‌المللی و اقیانوسهای دوردست می‌گردد. علاوه بر این، چین برای نوسازی ارتش و کاهش هزینه‌های پرسنلی همراه با بالا بردن کیفیت نیروها و استفاده از تجهیزات پیشرفته نظامی، به همکاری نظامی آمریکا نیاز دارد. به همین دلیل انتقال تکنولوژی پیشرفته به عنوان حربه‌ای در دست آمریکا بود که به بهانه‌های مختلف از جمله تسلیحات و انتقال تکنولوژیهای دامنزده به ایران، برای فشار آوردن به چین از آن استفاده می‌کرد. کما اینکه فشارهای آمریکا در سال ۱۹۹۱ و ۱۹۹۲ موجب شد تا چین قرارداد انتقال موشکهای ام-۱۱ به ایران را لغو کند.

در سال ۱۹۹۵ نیز لابی آمریکا موجب شد تا چین برنامه خود برای تهیه یک راکتور هسته‌ای برای ایران را لغو کند (Kan, 1996, 6). امین‌زاده، معاون آسیا - اقیانوسیه وزارت خارجه ایران نیز در تأیید این مطلب گفت که چین در اثر فشارهای آمریکا و اسرائیل، همکاریهای هسته‌ای خود با ایران را محدود کرده‌است. در ۱۱ می ۱۹۹۶، دولت چین رسماً اعلام کرد که این کشور دیگر به تجهیزات هسته‌ای که تحت نظارت کامل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نباشند، کمک نخواهد کرد (SIPRI, 1997, 351). در ژوئیه ۱۹۹۷، وزارت خارجه آمریکا رسماً به کنگره اعلام کرد که فروش موشکهای کروز ضد کشتی و همکاریهای هسته‌ای چین با ایران، تهدیدی جدی برای کشورهای منطقه و کشتیرانی در خلیج فارس محسوب می‌شود (Goffney, 1997, 2). در ۲۲ مه ۱۹۹۷ آلبرایت، وزیر امور خارجه اعلام کرد که آمریکا درخصوص دو شرکت چینی نانچینگ و جیانگ‌سو به سبب فروش مواد اولیه شیمیایی و کمکهای علمی و فنی به برنامه سلاحهای شیمیایی ایران، تحریمهایی را اعمال خواهد کرد.

در هفتم اکتبر ۱۹۹۷ گیلمن به نمایندگی از سوی کنگره آمریکا از دولت کلینتون خواست تا ادامه همکاریهای آمریکا و چین را منوط به جلوگیری و توقف همکاری و فروش موشک و جنگ‌افزارهای هسته‌ای پکن به تهران نمایند. گیلمن ضمن مهم خواندن هر گونه تصمیم کلینتون در این زمینه، هشدار داد که در صورت عدم دریافت تضمینهای لازم از چین، نمایندگان کنگره با تصویب لایحه‌ای مانع صدور تکنولوژی نیروگاههای هسته‌ای به چین خواهند شد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۷۶/۷/۱۶). در این مقطع، چین نیز به دنبال خرید فناوری نیروگاه هسته‌ای از آمریکا بود و در شرایطی می‌توانست به این خواسته خود برسد که همکاری پکن و واشنگتن در مورد عدم صدور فناوری ساخت سلاحهای هسته‌ای مورد تأیید دولت کلینتون قرار گیرد. در همان ماه اکتبر ۱۹۹۷،

مقامات آمریکایی اعلام کردند که چین به آبرایت، وزیر امور خارجه، قول داده است که فروش موشکهای کروز ضد کشتی به ایران را متوقف کند و به برنامه‌های هسته‌ای خود با تهران خاتمه دهد؛ و آمریکا نیز متقابلاً اعلام کرد که به تحریم فروش تکنولوژی هسته‌ای به چین پایان خواهد داد (Eberhat, 2003).

در واقع، پکن به طور یکجانبه قرارداد ۱/۷ میلیارد دلاری با ایران را فسخ کرد تا راه را برای دیدار جیانگ زمین و بیل کلینتون، رئیس جمهور آمریکا، هموار کند. در اکتبر ۱۹۹۷، که جیانگ زمین از ایالات متحده آمریکا دیدار کرد تکنولوژی هسته‌ای از جمله مهم‌ترین موضوعاتی بود که در دستور کار قرار داشت. رهبر چین به دنبال کسب تأیید برای موافقتنامه همکاری هسته‌ای مسالمت‌آمیز بود. این موافقت‌نامه در سال ۱۹۸۵ امضا شد، اما به علت سیاست صادراتی چین و حادثه میدان "تیان آن من" به اجرا درنیامد. بر اساس این توافق، به شرکتها و نهادهای آمریکایی اجازه داده می‌شد که تکنولوژی لازم برای برنامه قدرت هسته‌ای غیرنظامی چین را ارائه دهند. اعلامیه چینی‌ها در مورد صادرات هسته‌ای با توجه به کمیته زانگر^(۱) و همچنین تعهد به پایان دادن همکاری هسته‌ای با ایران، دولت کلینتون را به موافقت با اجرای این توافقنامه رهنمون ساخت. بدین ترتیب، آمریکا با قول همکاری هسته‌ای به چین و با تهدید به قطع همکاریهای اقتصادی و تکنولوژیک، در پی وادار کردن چین به کنترل تجارت اسلحه، کاهش صدور تجهیزات نظامی و محدود کردن همکاری نظامی با ایران بوده است.

مسئله مهم این است که چینی‌ها با وجود این فشارها، در سپتامبر ۱۹۹۶ قراردادی را با ایران امضا کردند که به موجب آن چین هوایمای جنگی، ناو جنگی، وسایل زرهی، تجهیزات الکترونیکی و موشکی و آموزش نظامی نیروهای ایران را تأمین می‌کرد (Gill, 1997, 25). در ژانویه ۱۹۹۸ کوهن، وزیر دفاع آمریکا از جیانگ زمین، رئیس جمهور چین خواست که موشکهای کروز ضد کشتی یا تکنولوژی آن را به ایران تحویل ندهد و ایران را در تولیدات داخلی اش کمک نکند (Kan, 1996, 6). در مارس ۱۹۹۸ نیز دولت آمریکا همکاری چین و آمریکا برای سرمایه‌گذاری در فضا را مشروط به توقف همکاری چین با برنامه تولید موشک بالستیک ایران کرد (NIT, 2003, 4). بدین ترتیب، تهدید به منع انتقال تکنولوژی آمریکا به چین موجب شد تا در سال ۱۹۹۸، چین فروش موشکهای ضدکشتی کروز به ایران را به حالت تعلیق درآورد.

در مجموع باید گفت که چین در جهت سیاست خارجی مستقل خود، حفظ تعادل در روابط با آمریکا را در رأس سیاست‌های خود قرار داده و بارها در مقابل زیاده‌طلبی‌های آمریکا موضع‌گیری کرده و به یک بازیگر مستقل بزرگ در صحنه بین‌المللی بدل شده است. از این رو، چینی‌ها علی‌رغم پرهیز از هرگونه مقابله با آمریکا، که احتمالاً موجب به خطر افتادن منافع کوتاه‌مدت و میان‌مدت می‌گردد، در مقابل فشارها ایستاده و مقاومت کرده‌اند و تا آنجا که ممکن بوده تلاش کرده‌اند هیچ‌گاه مسائل با بن‌بست مواجه نشود. رهبران چین می‌دانند که انتقال تکنولوژی و تسلیحات به ایران بر روابط آنها با آمریکا تأثیر می‌گذارد؛ در نتیجه، چین صرفاً در شرایطی ابزارها و تکنولوژیهای مدرن را در اختیار ایران خواهد گذاشت که فشار آمریکا به چین در جهت روابطش با جمهوری اسلامی ایران، کاهش یابد.

نتیجه‌گیری

۱- جمع‌بندی

روابط نظامی چین و ایران که از اوایل دهه ۱۹۸۰ شکوفا شد به ایران اجازه داد تا نیازمندیهای نظامی خود را در طول جنگ تحمیلی، به گونه‌ای فوری و در حداقل زمان ممکن، از چین تأمین نماید. چین که در طول جنگ تحمیلی نقش کلیدی در تأمین تسلیحات متعارف ایران داشت، برای حفظ روابط نظامی خود با عراق نوعی سیاست موازنه را در روابط با دو کشور اتخاذ کرد. از سال ۱۹۸۸ به بعد، با توجه به سیاست تنش‌زدایی ایران، همکاری نظامی دو کشور افزایش یافت و چین برای همکاریهای موشکی و هسته‌ای خود با ایران علاوه بر آموزش نیروهای ایرانی، اعزام تکنسینهای چینی به ایران را نیز در دستورکار قرار داد.

از سال ۱۹۹۱ با تثبیت موقعیت آمریکاییها در منطقه و تغییر دکترین دفاعی ایران در جهت خنثی‌سازی و مقابله با تهدیدات آمریکا، نوع روابط چین با ایران تغییر یافت. به عبارت دیگر، چینی‌ها در ظاهر به بهای کاهش روابط نظامی با ایران، روابط خود با آمریکا را بهبود بخشیدند. البته کاهش هزینه‌های نظامی ایران با توجه به موضوع بازسازی کشور، کاهش قیمت نفت در سال ۱۹۹۲، بدهی‌های ارزی و در پایان، بحران مالی سال ۱۹۹۳ نیز در این مورد بی‌تأثیر نبوده است.

چین در طول روابط نظامی با ایران، همواره در مقابله با فشارهای متعدد از جانب

آمریکا، سیاست صبر و حوصله را پیش گرفته یا به عبارت دیگر، وقت خریده تا بتواند بحران را پشت سر بگذارد. علاوه بر این، چینی‌ها بخوبی می‌دانند که آمریکا در وارد کردن فشار به آنها محدودیت دارد و نمی‌خواهد چین همکاریهای بین‌المللی خود را قطع کند. با وجود این، فشارهای آمریکا بر چین و تحریم شرکت‌های چینی، در فراز و فرود روابط نظامی چین با ایران بی‌تأثیر نبوده است.

۲- نتیجه‌گیری تحلیلی

به نظر می‌رسد که چین همواره تلاش داشته تا بین رابطه نظامی با ایران و رابطه سیاسی - اقتصادی با آمریکا نوعی موازنه ایجاد کند. نقطه بهینه این موازنه را عوامل زیر رقم می‌زند: (۱) میزان نیاز چین به تکنولوژی پیشرفته آمریکا برای تبدیل شدن به قدرت اقتصادی برتر؛ (۲) میزان فشارهای متعدد آمریکا بر سر ایران به چین؛ (۳) میزان تهدیدات ناشی از همکاری آمریکا و تایوان از جمله طرح‌های سیستم دفاع ملی ضد موشکی و سیستم دفاع موشکی صحنه و انتقال سلاح‌های متعارف به تایوان (طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۸ آمریکا به میزان ۴۸۷۰ میلیون دلار اسلحه به تایوان فروخت و تایوان از نظر میزان دریافت تسلیحات رتبه اول را در این دوره دارد)؛ (۴) میزان سایر فشارهای سیاسی-اقتصادی آمریکا به چین از جمله وضعیت حقوق بشر در چین؛ (۵) شدت بحران بین آمریکا و ایران؛ (۶) میزان نیاز چین به ایران از نظر تأمین ارز (در طول جنگ تحمیلی، چین از فرصت استثنایی پیش آمده برای تأمین ارز خارجی بیشترین بهره‌برداری را نمود)؛ و (۷) فرصت‌سازی رابطه ایران با چین از نظر اعمال فشار بر آمریکا.

۳- پیشنهاد و آینده‌نگری

در مجموع با توجه به عواملی نظیر: ۱- ظرفیت چین برای تبدیل شدن به یک قدرت بزرگ آسیایی تأثیرگذار بر نظام بین‌الملل؛ ۲- جایگاه چین به عنوان یک عضو دائم شورای امنیت؛ ۳- ظرفیت چین به عنوان یک متحد استراتژیک در ایجاد موازنه قدرت در منطقه آسیای میانه، جنوب و جنوب شرق آسیا؛ ۴- آینده چین به عنوان یکی از قدرتهای برتر و تعیین‌کننده در زمینه تولید هنجارها و رژیم‌های بین‌المللی؛ و ۵- وجود شرایط و دیدگاه‌های مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی چین و ایران و نقش تعیین‌کننده‌ای که چین برای ایران در مناسبات منطقه‌ای و حتی فرامنطقه‌ای قائل است، به نظر می‌رسد که

برای گسترش روابط نظامی با چین می‌بایست با به کارگیری یک دیپلماسی فعال و مؤثر، چینی‌ها را با خود همراه کنیم. و از نظر انرژی، دفاعی، امنیتی و... یک سرنوشت مشترک بین دو کشور به وجود آوریم؛ به گونه‌ای که منافع دو کشور به هم پیوند یابد و امنیت ایران جزئی از امنیت چین محسوب شود. بدین ترتیب، برای ادامه هر چه بهتر و کارآمدتر روابط نظامی با چین، نیازمند ترسیم، تعیین، تصویب و اجرای یک استراتژی معین، با ضابطه و سنجیده هستیم.

منابع فارسی

- ۱- ایران و چین، (۱۳۸۱)، مرکز بررسیهای استراتژیک ریاست جمهوری، تهران، فرهنگ گفتمان.
- ۲- خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۶۴/۶/۲۴)، نشریه ویژه، شماره ۱۷۹.
- ۳- خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۷۶/۷/۱۶).
- ۴- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه (۱۳۸۱)، ماهنامه ۱۶۲، سال شانزدهم.
- ۵- روزنامه ایران، ۱۳۸۲/۳/۲۱.
- ۶- روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۴/۷/۷.
- ۷- روزنامه کیهان، ۱۳۶۷/۳/۱۰.
- ۸- صبوری، ضیاء‌الدین، "آیا پیوند میان ایران و چین جهان را تکان خواهد داد؟"، نشریه نگاه حوزه، شماره ۴۶.
- ۹- علی‌بابایی، غلامرضا، (۱۳۷۵)، تاریخ سیاست خارجی ایران، تهران، انتشارات درسا.
- ۱۰- غنوی، علیرضا، روابط چین و آمریکا در دوره دوم ریاست جمهوری ریگان، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه.

English References

- 11- Chanda, Nayan (November 5, 1987). "Thechnology Co Cooned". *Far Eastern Economic Review*
- 12- "China's Missile Exports and Assistance to Iran (2003)" <http://www.nti.org/db/China/miranpos.html>. updated. 9/25/2003.
- 13- Clay Moltz, James (Winter 1996). "Non-Proliferation Review". vol. 3, No. 2.
- 14- Cordesman, Anthony (2001). *Military Expenditures and Arms Transfers in Middle East*. <http://www.csis.org/mideast/reports/mbmealx> 7/17/2001.
- 15- Eberhat, Dave (2003). "CIA Warns of Russia, China". <http://www.Newsmax.com/Showinside/cover/2003/1/14>.
- 16- Eden, Woon (June 1989). *Chinese Arms Sales and U.S. China Military Relations*. *Asian Surve*, no.6.
- 17- Eikenberry, Karl W. (1995). *Explaining and Influencing Chines Arms Transfers*. McNair Paper 36, Institute for National Strategic Studies, National

- Defense University, Washington DC.
- 18- Gaffney, Frank J. (1977). "China Arms the Rogues". *Middle East Quarterly*, September 1997, vol IV, No. 3, <http://www.meforum.org/pf.php?d=360>.
- 19- Gertz, Bill (October 28, 1997). "Nuclear Sales to China Too Chancy, Foes Insist". *The Washington Times*.
- 20- Gill, Bates (1997). *Silkworms and Sumitry: Chinese Arms Exports to Iran and Pacific Rim Institute of the American Jewish. U.S.China Relations. The Asia and Committee, New York*
- 21- Gill, Bates (1998). "U.S.China Technology Transfer: Annotated Timeline 1980-1998". [http://www.nyu.edu/globalbeat/syndicate/June 22, 1998](http://www.nyu.edu/globalbeat/syndicate/June%2022%201998).
- 22- Kan, Shirley A. (January 16, 1998). *China's Compliance with International Arms Control Agreements*. CRS Report to Congress, Washington DC: Congressional Research Service.
- 23- Kan, Shirley A. (September 13, 1996). *Chinese Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Background and Analysis*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington DC.
- 24- Karniol, Robert (April 30, 1997). "China Supplied Iran With Decontamination Agent". *Jane's Defence Weekly*
- 25- Katzman, Kenneth (1998). *Iran: Arms and Technology Acquisitions*. June 22, 1998, [http://www.global security. org/ wmd/library/report/crs/97-474.htm](http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/crs/97-474.htm).
- 26- Lintner, Bertil (July 16, 1998). "...But Stay on Guard". *Far Estern Economic Review*
- 27- Namets, Alexandr and Thomas Torda (2002). "Diplomatic Mobilization of China". Part 2, [http:// www/ Mewsmax. com/ archives/ articles/ 2002/4/24/15205.shtml](http://www.Mewsmax.com/archives/articles/2002/4/24/15205.shtml).
- 28- SIPRI Yearbook (1997). *World Armaments and Disarmaments*. Oxford: Oxford University Press.
- 29- SIPRI Yearbook (1983-2003).
- 30- Spector, Leonard S. (1996). "Chinese Assistance to Iran's Weapons of Mass Destruction and Missile Programs". [http://www-nyu.edu/global beat](http://www-nyu.edu/globalbeat), September 12, 1996.